

Vilka saklighetskrav bör ställas på utredningar rörande barn?

Bo Edvardsson

Örebro universitet, Akademin för juridik, psykologi och socialt arbete 2010-03-17

Utredningsarbete och bristande saklighet

Med utredningsarbete menas att ta reda på svar på frågeställningar (motiverade av kunskapsbehov) eller att pröva hypoteser och med krav på saklighet i arbetet. Arbetssätten anpassas till frågeställningarna och tydlighet, noggrannhet och korrekthet eftersträvas. Svaret på rubrikens fråga bör självfallet vara "Höga krav", men utredningarna på fältet uppvisar, inte alltid, men ofta, stora brister vad gäller saklighet. I praktiken ter sig kraven ofta mycket låga, eller näst intill nollställda. I svensk grundlag (RF 1 kap 9§) finns en föreskrift om att inom offentlig förvaltning "iaktta saklighet och opartiskhet".

Om man inte ställer höga saklighetskrav, så kan ett antal allvarliga konsekvenser misstänkas inträffa, t.ex. att barn får bo med olämplig vårdnadshavare, att barn omhändertas i onödan eller inte omhändertas när så vore sakligt befogat, att felaktiga domslut uppkommer, att enskilda och familjer åsamkas lidande och kanske livslånga psykiska skador, att konflikter förvärras i stället för att lösas, att enskilda och samhället förorsakas stora kostnader, att myndighetskritiken växer och förtroendeklyftan mellan myndigheter och medborgare ökar, att tryck uppkommer på ansvariga politiker m.m.

Erfarenhetsgrund

Jag har sedan 20-30 år tillbaka som forskare, utbildare av blivande socionomer och psykologer samt som sakkunnig vid domstolsprocesser haft kontakt med olika slags utredningar inom offentlig sektor, där barn funnits med i bilden:

- socialtjänstens utredningar, särskilt vårdnads-, boende- och umgängesutredningar men även barnavårdsutredningar som gått till domstol
- barnpsykiatriska eller barnpsykologiska utredningar i anslutning till socialtjänstens utredningar
- utredningar från utredningshem i anslutning till socialtjänstens utredningar
- utredningar från polisen ingående i förundersökningar vid misstanke om brott, särskilt granskning av polisförhör med barn
- domstolarnas i domskrivningar sammanfattade utredningar

Till min erfarenhetsgrund hör även att jag deltagit i och utfört varierande slag av utredningar rörande organisation eller vuxna personer. Jag har även producerat och handlett forskning inom utredningsområdet. I många år har jag föreläst ute på fältet och undervisat på kurser i utredningsmetodik vid Örebro universitet för främst blivande socionomer eller vid vidareutbildningar för socialarbetare samt för blivande psykologer sedan några år tillbaka. Även har jag gett kurser i kognitiv psykologi som är central vad gäller utredares sätt att tänka och felkällor kring uppgifter, t.ex. minnesfel och tankefel. Jag har även gett kurser av varierande längd i utredningsmetodik. En universitets- och högskolelärobok finns av mig i "Kritisk utredningsmetodik – begrepp, principer och felkällor", utkom 1996 och reviderad 2003 och allttjämnt använd på relevanta utbildningar.

Jag har lagt in några utredningsanalyser i fulltext och mer summerande föredrag m.m. i *Digitalt Vetenskapligt Arkiv (DiVA)* – ett samarbetsarkiv mellan 27 svenska universitet och högskolor. Googla på "diva" och klicka sedan på "DiVA – Simple search". Skriv in t.ex. "Bo Edvardsson" i sökrutan eller t.ex. sökord som "utredningsmetodik", "tankefel" m.fl. Det går

då att få fram relativt utförlig exemplifiering av det som jag här kommer att mycket översiktligt antyda om krav och utredningarnas kvalitet. Jag lägger löpande in fler fallexempel allteftersom jag får tid. Det är ett litet urval, som jag lagt in på DiVA.

Saklighetskrav

Saklighetskraven gäller dels grundläggande krav på logisk struktur och på logisk precision, men även krav på källkritisk prövning av enskilda uppgifter, av hela dokument eller av arbetssätt ("metoder"). I praktiken kan det förstås bedömas som källkritiska invändningar om logiska krav inte är uppfyllda. På fältet är det vanligt förekommande att både logiska krav och krav på källkritisk prövning inte iakttas. Även krav på etik vid utredningsarbete är ett mycket ignorerat område.

I. Logiska krav

- logisk struktur innebär att det föreligger ett konstaterat kunskapsbehov, vilket formuleras i form av en eller flera frågeställningar (eller eventuellt hypoteser), som styr utredningsarbetets moment och skall besvaras eller i hypotesernas fall prövas på korrekt sätt. Arbetssätten ("metoderna") skall anpassas till frågeställningarna. Uppgifter som produceras skall källkritiskt prövas och kvarvarande uppgifter används för att besvara frågeställningar och föra bedömningsresonemang och eventuellt föreslå åtgärder, beslut etc. Utan logiskt styrande frågeställningar blir en utredning lätt ett logiskt förvirrat klippkollage av uppgifter och det blir inte klart för vare sig utredaren eller användaren av den s.k. utredningen vad utredandet handlar om. Utredningar byggs också ofta upp som övertalningsdokument enligt propagandans grundprinciper med vaghet, undanhållande, evidensfabrikation (t.ex. triviala, överdrivna, påhittade uppgifter eller ofta uppgifter med bortklippt sammanhang runt), massivt skeva urval och upprepningar.

- bevisbördan (eller lite mildare: evidensbördan) ligger hos utredaren och det gäller även när utredaren för in uppgifter från referenter eller andra källor. Ett krav på öppen redovisning av underlag och arbetssätt föreligger. Den som använder en utredning skall kunna kontrollera och bedöma de evidens som anförs. Särskilt viktig blir redovisning av underlag vid centrala och negativa påståenden om person.

- förutsättningslöshet, dvs. osäkra eller omtvistade antaganden typ "Kalle far illa i hemmet" kan inte göras och matas in som förutsättning i ett utredningsarbete. Logiken skall inte vara cirkulär på så sätt att utredaren startar med ett utgångsantagande (eller övertygelse) och med diverse tankefel (typ ensidigt bekräftelsesökande, undvikande av motevidens, undvikande av alternativa hypoteser, skevt urval, ofullständig information om något viktigt, godtycklig tolkning och evidensfabrikation), återvänder till utgångsantagandet. Cirkulär "logik" är ett mycket vanligt fenomen och det tycks vara svårt att få utredare att förstå när de arbetar med cirkulär logik. Utredare har ofta en övertygelse eller tro som de eftersträvar att bekräfta.

- tydlighetskrav innebär t.ex. tydligt uppdrag, tydliga frågeställningar, tydlig redovisning av utredningens uppläggning och arbetssätt, tydlig redovisning av sök- och urvalsprinciper för uppgifter, tydlighet inför berörda vuxna och barn rörande utredningsarbetet och eventuella sanningskrav etc. Oklarhet och vaghet kring detta kan inte godtas – det skall synliggöras för berörda och användare av utredningen.

- allsidighetskrav i förhållande till frågeställningar (ev. hypoteser), vilket innebär att ofullständighet eller skeva urval inte är sakligt godtagbart, t.ex. att undvika helt eller i stor utsträckning att samtala med barnen i en utredning (ett mycket vanligt förfarande).

- relevanskrav i förhållande till frågeställningar gäller för uppgifter. Uppgifter som inte är relevanta skall inte tas med. Olika teorier eller bedömningar kan dock förekomma kring om en uppgift är relevant eller inte, så det kan vara befogat med viss bredd. Men det är generellt mycket olämpligt att ta in information som inte har med använda frågeställningar/hypoteser att göra i utredningen.

- preciseringskrav rörande uppgifter, dvs. vaga uppgifter är inte användbara då man inte vet vad de betyder och de står inte sällan som språkliga uttryck avseende triviala fenomen. Precisering är ett mycket viktigt, men underutnyttjat, verktyg för utredare och kan avse sådant som situationer, beteenden och förlopp (vad, vem/vilka, var, när, hur, hur ofta, hur länge).

- korrekthetskrav eller krav på rimligt säkerställande, då full säkerhet om korrekthet kan vara svår att nå. Följande fyra arbetsätt kan leda till att uppgifter/information antingen bortsorteras eller bedöms som rimligt säkerställd

- a. bestyrkande (inkl. korrigerande, förtydligande, strykning, komplettering) från uppgiftslämnare
- b. systematisk replikering, dvs. möjlighet ges till replikering punkt för punkt för dem som berörs av utredningen
- c. möjliga kontroller i övrigt (t.ex. mot register, betyg, intyg, dokument eller personkällor med kännedom)
- d. källkritisk prövning (se avsnitt nedan om källkritisk prövning)

Det är ett mycket frekvent klagomål från klienter att uppgifter är felaktiga. Om utredare iakttar de fyra arbetsätten (a,b,c,d) ovan så skulle stora mängder skräp-uppgifter försvinna.

- källredovisningskrav, dvs. en sakligt godtagbar uppgift måste ha en identifierbar och kontaktbar källa (mest personer, ibland dokument). Uppgifter utan källa förkastas, t.ex. uppgiften "*Personalen säger...*".

- tidsredovisningskrav, dvs. samtal, händelser, beslut etc. skall redovisas med datum och vad gäller samtal helst även tidslängder. Mottagare av en utredning behöver veta när och i vilken ordning samtal, händelser etc. har inträffat.

- osäkerhetsmarkering om så är befogat, t.ex. genom enstaka ord och uttryck typ "kan vara", "eventuellt" eller genom längre förklaringar eller angivande av felkällor.

- observationer och tolkningar bör hållas åtskilda eller tydliggöras, då de för det mesta har olika informationsmässig säkerhet. Tolkningar är generellt sett mer osäkra. Det är vanligt med logiskt kaotiska texter, där t.ex. vagt beskrivna eller antydda observationer, godtyckliga tolkningar, generaliseringar, spekulationer, värderingar etc. blandas urskillningslöst. Material bör "varudeklaras" och vid tolkning skall alternativa tolkningar övervägas i förhållande till befintliga, rimligt säkerställda uppgifter. .

- hypotesprövningskrav – hypotesprövning kan inte ske genom ensidigt bekräftelsesökande. Givetvis kan inte heller evidens som även ger stöd åt en mothypotes användas. Ofta behöver flera alternativa tolknings- eller förklaringshypoteser prövas. I första hand bör eliminering eftersträvas genom att söka efter motsägande uppgifter/argument. Eventuellt kan mer än en hypotes peka på faktorer som inverkat.

- berördperspektiv, dvs. vanligast barns uppfattningar och föräldrars uppfattningar, skall tas

med och ges utrymme i utredningar. Idag ges barn mycket lite utrymme och referenter och föräldrar ges mycket mer utrymme. Exempelvis kan huvudpersonen barnet ges några få rader i en utredningstext, medan referenter och föräldrar ges flera hundra rader och utredarna själva också ger sig rikligt med utrymme.

- resursredovisning, dvs. resurser hos och kring barn och närstående vuxna skall tas fram i utredningar, då de är viktiga för problemlösningen och för allsidighet och helhetssyn.

II. Källkritisk prövning

Källkritik är en mindre lämplig term, då det är mer frågan om att kritiskt pröva enskilda uppgifter, hela dokument/budskap eller arbetssätt. Källkritiskt tänkande har sin grund inom historievetenskapen, men principerna låter sig anpassas till andra sammanhang.

Grundprincipen vid källkritik är att förkasta uppgifter etc., som på sakliga grunder (med goda skäl) MISSTÄNKES vara felaktiga. Det krävs alltså inte att de bevisas vara felaktiga.

Bevisbördan för en uppgift/påstående ligger hos den som hävdar den, inte hos den kritiske granskaren. Vid upptäckt av flera grunder att förkasta en uppgift etc., så kan man tala om ett källkritiskt kluster (två eller fler grunder att förkasta finns), och grunderna att förkasta en uppgift är då starkare. Källkritiska kluster är vanliga. Vid källkritisk prövning bortsorteras misstänkta uppgifter och andra uppgifter kvarstår. Förkastandet innebär att den genomsnittliga kvaliteten på kvarvarande uppgifter ökar, men innebär ingen garanti för att alla kvarvarande uppgifter skulle vara riktiga och kan även innebära att korrekta uppgifter råkar förkastas. Vanliga förkastelsegrunder kan vara t.ex. undermålig dokumentation (inga namnkällor, inga tidpunkter, inga platser angivna, obestyrkta uppgifter, icke replikerade uppgifter, vaga uppgifter, undanhållna uppgifter), indikationer på påverkan av barns utsagor, relationsfaktorer typ konflikter eller vänskap, tecken på fabulering i uppgifterna, logiskt omöjliga uttalanden, tankefel i uttalanden, dokument eller arbetssätt, skevt urval, godtycklig tolkning. Vid utredningsarbete görs ofta föga av källkritisk prövning och ett arbetssätt som kan betecknas ”skräp in – skräp ut” – principen dominerar ofta, dvs. bedömningar kan bli mer eller mindre felaktiga och grundlösa påståenden om människor sprids.

III. Etiska krav

- respekt uppvisas för dem som utreds

- att icke skada enskilda, organisationer, samhälle, kultur eller miljöer genom undermåligt utredningsarbete.

Att för frågeställningar relevanta uppgifter inte söks, undviks eller undanhålls är inte etiskt eller sakligt godtagbart. Att uppgifter frekvent används utan att berörda fått bestyrka eller systematiskt replikera är inte heller etiskt eller sakligt godtagbart. Att utredningstexter med mängder av felaktiga uppgifter sprids är inte heller godtagbart. Att utredare ofta vägrar att rätta felaktiga eller missvisande uppgifter är inte godtagbart. Manipulering av utredningar i linje med utredares uppfattning är inte godtagbart.

Sammanfattning

Utredningar bör uppfylla grundläggande saklighetskrav. Utredningar som inbegriper barn uppfyller ofta inte grundläggande saklighetskrav och uppvisar mycket omfattande brister. Barn har svårt att föra sin egen talan och det finns anledning att skärpa sakligheten inom utredningspraxis avsevärt. Osaklighet är svår att förena med barns bästa.

Föredragning vid seminariet ”Barns rättsosäkerhet – avsaknaden av barnperspektiv i namnet av barnets bästa” arrangerat av Vänsterpartiet i Sveriges Riksdag, Andrakammarsalen, 2010-03-17

Epost: bo.edvardsson@oru.se